

Сапаров Бахытжан Жолдыбайұлының
«6D020600-Дінтану» мамандығы бойынша Философия докторы (PhD)
дәрежесін алуға ұсынылған «Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан
Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясаты» атты
диссертациялық жұмысына

АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Еліміздің егемендікке қол жеткізгеннен кейінгі ең басты шараларының бірі – Қазақстан мемлекеттігінің тірегі болып есептелетін Ата заңымызды қабылдау болып есептелді. Осы қабылданған ҚР Конституциясының 22 бабында: «Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар. Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпы адамдық және азаматтық құқықтар мен мемлекет алдындағы міндеттерге байланысты болмауға немесе оларды шектемеуге тиіс» [1] – делінген. Осы бас құжаттың ішінде еліміздің мәдени-тарихи, экономикалық, әлеуметтік және саяси жағдайлар әсерімен қалыптасатын мемлекет пен дін арасындағы байланыста өзіндік ерекшеліктері болады. Бұрынғы атеистік мемлекеттің жүргізген саясатының әсерінен қазақ халқы өзінің мемлекеттігінің және ұлттық бірегейлігінің іргетасы болып саналатын діни наным-сенімінен айрылды. Сондықтанда мемлекет дінге қатынасы мәселені өзінің тікелей бақылауына алды. Қазіргі жағдайда мемлекет пен діннің өзара байланысын, бір жағынан, мемлекет институттарының байланыстары мен қарым-қатынастарының тарихи тұрғыдан қалыптасқан және өзгеріп отыратын формаларының жиынтығы, екінші жағынан, конфессиялардың (діни бірлестіктердің, рухани-әкімшілік орталықтарының, діни құрылымдардың) институциональды пішіні деп түсінген жөн. Бұл қатынастар негізінде заңдық тұрғыдан бекітілген діндер мен діни бірлестіктердің қоғам өміріндегі орны, олардың қызметі, барлық субъектілерінің әрекет ету аясында жатыр. Міне, осы қатынастарды дінтанулық талдауға салу, мемлекет пен конфессияаралық қатынастардың мәдени астарларын ашу бұл диссертациялық жұмыстың басты мақсаты болмақ.

Қазақстанның дін саласындағы саясатының басымдылығы қоғамда қалыптасқан бүгінгі жағдайда әлеуметтік, рухани құндылықтар мемлекеттің консолидациялануында тікелей қызмет етуі, алғашқы талап болуы керек деп есептейміз. Еліміздің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету зайырлы мемлекеттің басты қажеттілігі болуы керек [2]. Жаһандық дағдарыстардың ықпалы тәуелсіз Қазақстанның ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздігіне тікелей әсер етіп, қауіп төндіріп отырғаны мәлім. Оның негізгі көріністері ретінде дінаралық қақтығыстар, лаңкестік және экстремистік пиғылдағы арнайы топтардың қимыл-әрекетінен өз нәтижелерін беруде. Осылардың алдын-алуы үшін, мемлекеттің ішкі саясатына қайшы субъективті күштердің елдің қауіпсіздігі мен бейбітшілігіне нұқсан келтіруге бағытталған шараларына тойтарыс беріп отыратындай, дінаралық толеранттылықты тұрақтандыруға арналған іргелі жобаларды жүзеге асыру еліміздің осы бағыттағы саясатының басты мүддесі болмақ. Осы саяси іс-қимылдардың ар-ождан бостандығын

жүзеге асыру барысындағы бағыт-бағдарларына дінтанулық талдау жасау осы жұмыстың басты сипаттамасы.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Диссертациялық зерттеу ел азаматтарының дүниетанымдық таңдау еркіндігінің қажетті алғышарты болып табылатын мемлекеттің дін саласындағы діни бірлестіктермен жүргізетін саясатына қатысты ар-ождан бостандығы қағидатын жүзеге асыруды, адамның діни наным-сенімдегі өзін-өзі айқындауын және оны жүзеге асыру барысында азаматтардың саяси құқықтарын сақтау мәселелерін орындау механизмдерін зерттеуге арналған. Еліміз егемендік алу қарсаңында Қазақстанның әлеуметтік және саяси құрылымын демократиялық қайта құру кезеңінде мемлекеттің жаңа құқықтық негізін қалыптастыру барысында, конфессияаралық қатынастарды реттеуде отандық заңнаманы оның құқықтық жүйесінің бір бөлігі болып табылатын ар-ождан бостандығына қатысты заңнамаларды Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына сәйкес келтіру жөнінде үлкен жұмыс жүргізілді [3].

Осының барлығы Қазақстанда мемлекеттің дін саласындағы саясатын қайта қарастырып, жаңа діни жағдайды – діни еркіндік жағдайын жүзеге асырудың жолдарын ашты, бірақта бұл процестер, ар-ождан бостандығына әсер ететін бірқатар жаңа проблемалар мен үрдістерді тудырды. Мемлекеттің діни сенім саясатының осы бағытының тиімділігін бағалау, «ауырсыну нүктелері» мен даулы жағдайларды анықтау, мемлекеттің құқықшығармашылық, құқық қолдану қызметін, қоғамдық және діни бірлестіктердің, БАҚ, білім беру органдарының қоғамдық санада ар-ождан бостандығы, қазақ халқының исламға дейінгі наным-сенімдері мен мәдени дәстүрлерін, халықтың әртүрлі дүниетанымдық және діни топтары өкілдерінің өзара қарым-қатынастарындағы төзімділік қағидатын құрметтеуді нығайту жөніндегі өмір тәжірибелерін жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдау қажеттіктері өзектілігін танытуда.

Мемлекеттің дін саласындағы саясатының негізі болып есептелетін ар-ождан бостандығы қағидатын жүзеге асырудың арқасында қоғамда пайда болатын рухани әртүрлілік әркімге әлеуметтік ортада, қоғамдық өмірде қолайлы орын табуға мүмкіндік береді және биліктің тиісті саясатында қоғамның бейбіт және үдемелі дамуы үшін жағдай жасайды. Сонымен қатар, еркіндік заңды мінез-құлық шеңберіне салынуы және белгілі бір жауапкершілік шараларымен, оның ішінде азаматтар мен олардың бірлестіктерін олардың өз бостандығын іске асыруына кедергі келтіруден қорғауда, ал қоғамға қарсы мінез-құлықтың түрлі нысандарында, экстремизмде көрініс тапқан бостандықты теріс пайдаланудың жолын кесуді жүзеге асыратын әдіс-тәсілдерді жетілдіру қажеттіліктері туындауда.

Осы зерттеудің маңыздылығы Ата заңымызда белгіленген еркіндіктерді пайдалана отырып, конфессияаралық және ұлтаралық қатынастарды реттеуге, оған дінтанулық талдау жасау мен ар-ождан бостандығы қағидатының елеулі ықпалымен негізделеді, мемлекет құрушы ұлт қазақ халқының дәстүрлеріне тікелей ұштасып кеткен исламдық наным-сенімнің қазіргі қоғамдағы модернизациялау процесінде қалай өзгеріп жатқандығына көңіл бөлінеді. Ол сондай-ақ сарапшылардың да, тұтастай алғанда, қоғамның да дін мен

террордың өзара қарым-қатынасы, сенім мен төзбеушілік, рухани борыш пен фанаттық зорлық-зомбылық проблемаларына, сондай-ақ бір жағынан діни бірлестіктердің қызметіне мемлекеттік бақылау жасау және діни ұйымдардың ісіне екінші жағынан тікелей араласуға жол беру мәселелеріне деген қызығушылығымен айқындалады.

Мемлекеттің дін саласындағы саясатын дінтанулық тұрғыдан зерделеу, мемлекет пен діни бірлестіктер қатынасындағы қағидаттарды қазіргі заманғы реттеу әдістерін қалыптастырудың өзектілігі, дәстүрлі қазақ қоғамындағы қалыптасқан әлеуметтік-мәдени үрдістердің әсерінен пайда болған бірегейлік сипатқа ие қазақ даласындағы діндарлықлық эволюциясын ескере отырып, соңғы жылдары осы салада билік құрылымдары мен кейбір діни ұйымдар тарапынан құқықтық нигилизмнің кейбір көріністерін жоюға бағытталады.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Қазақстан Республикасының дін саласындағы саясатының алға қойған басты мақсаты азаматтардың ар-ождан бостандығын жүзеге асыру проблемасы болып есептеледі, ол кешенді, көпаспектілі сипатқа ие, ол әлеуметтік практика мен қоғамдық сананың түрлі салаларын қозғайды және бірқатар қоғамдық ғылымдар – философия, дінтану, мәдениеттану, тарих, құқықтану, әлеуметтану, антропология және т.б. тұрғысынан қарастырылады. Әсіресе дінтану, философиялық антропология адам табиғатын зерттеу, оның санасында болатын әртүрлі диалектикалық процестердің ішкі мазмұнын ашу және оның қоғаммен өзара қарым-қатынасы тұрғысынан ар-ождан бостандығын қарастырады. Дінтануда діннің болмысы мен қоғамдық әлеуметтік көріністері қарастырылып, діни сенім еркіндігінің пайда болуын, сонымен қатар ар-ождан бостандығын жүзеге асыру әдіс-тәсілдерін адамның жалпы бостандықтарының бірі ретінде қарастыра отырып, оның қазақстандық тәжірибесін кеңінен ашуды меңзейді.

Мемлекет пен дін арасындағы қатынастардың мазмұны мен бағыттарының қандай болуы жөніндегі мәселелер ерте заманнан қазіргі таңға дейін қоғамдық қайраткерлердің, ойшылдардың, қоғамдық ғылымдар ішінде тарих, құқықтану, саясаттану, әлеуметтану, дінтану салаларындағы мамандарының назарында болып келеді. Осы қатынастардың англо-саксондық моделі, француздық моделі, зайырлылық моделдері қоғам қажеттіктеріне сай жиі өзгеріп тұрды. Себебі, мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар қоғамдық қатынастардың маңызды саласы ретінде заманауи талаптарға, діннің қоғамдық-саяси өмірдегі орнының өзгеруіне байланысты және мемлекеттік билік жүйесінің сипатына байланысты күрделі өзгерістерге ұшырап отырады. Аталмыш қатынастар саласын орта ғасырларда Августин, Ф. Аквинский сияқты әлемге теоцентристік көзқарастырған қалыптастырған тұлғалар еңбектерінде негізделсе, ал ағылшын ойшылдары Т. Гоббспен Д. Юмнің еңбектерінде, француз ағартушылары Ш. Монтескье, Ж.Ж. Руссо еңбектерінде де, сол сияқты бұл мәселеде ерекше ойлар айтқан неміс классиктері В.Ф. Г. Гегельмен И. Кант сынды философтар, қоғам қайраткерлері зерттеген, мемлекет пен шіркеудің, яғни діни бірлестіктердің арақатынастарының классикалық үлгілерін осы ойшылдар жан-жақты ашып, өздері өмір сүрген қоғам ерекшеліктері мен нақты жағдайларына байланысты

көптеген ұшқыр ойларын айтып, бұл мәселені қарастырудың үлгілерін жасап кеткен.

Қазіргі таңда әлемдік мәдениеттің рухани өмірінде мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар сан-салалы болып келеді, сол себептен де, оның ішкі болмысын, заңдылықтарын, қоғамдық өмірге әсерін, қоғамдық санадағы орнын зерттеу, қазақ мәдениетіндегі діни наным-сенімнің қалыптасу эволюциясын ескере отырып, түрлі қоғамдық ғылымдар тарапынан сарапталып, пәнаралық зерттеу аясында жүзеге асырылады. Осы саладағы зерттеу жұмыстарына көз жүгіртсек, оларды келесі бағыттар бойынша топтастыруға болады:

Саяси және діни институттардың теоретикалық-әдіснамалық негіздерін шетелдік ғалымдар ішінде Джеймс Уд, Дэймон Майрл, Матиас Коенг, Стефен Монсма, ресейлік ғалымдар ішінде А. А. Красиков, Т.П. Лебедева, М.П. Мчедлов, А.А. Нуруллаев, Н.А. Трофимчук, Р.А. Лопаткин сынды ғалымдар қарастырып, еуропалық мәдениет аясында қорытындылар жасаған.

Әлемдік және еуропалық контексте дін саласындағы мемлекеттік-конфессиялық қатынастар үлгілеріне арналған зерттеу жұмыстарын Кристофер Сопер, Хазел Хан, Д. Хайнес, Г. Порат, С. Феррари, А.В. Логинов, Е.М. Мирошникова мен И.В. Понкиннің еңбектерінде көруге мүмкіндігіміз бар.

Әлемдік дінтану процесінде болып жатқан жаһандық қоғамдық-саяси процестер мен «десекуляризация» және «діннің қайта оралуы» сияқты процестер аясында діннің қазіргі қоғамдық санадағы орны мен әлеуметтік тұрақтылықты қалыптастырудағы рөлінің өзгеруіне байланысты мәселелерді түсінуге, әлемге танымал ірі батыстық ғалымдар Х. Казанова, С. Бергер, Г. Дэйви, Р. Инглехарт сияқты ғалымдар өз еңбектерінде белгілі дәрежеде мүмкіндік берді.

Мемлекеттің дін саласындағы саясатының басты мүддесі болып есептелетін азаматтардың діни сенім бостандығын қамтамасыз етудің құқықтық аспектілеріне арналған ресейлік зерттеушілер М.Ю. Зеленков, М.И. Одинцов, А.Е. Себенцов пен қазақстандық заңгер ғалымдар Я.Ф. Трофимовтың, Р. Подопригора, В. Алимовтың еңбектерін айтуға болады. Бұл еңбектерде конституцияның негізінде дін саласында мемлекет ар-ождан бостандығын жүзеге асыруда қандай шаралар қолданатындары көрсетіліп, діни бірлестіктерді қайтадан тіркеуден өткізу механизмдері айқындалған. Осы іш-шаралардың жүзеге асырылу нормалары мен әдіс-тәсілдері түсіндірілген.

Қазіргі таңдағы жаһандану процесіне тікелей байланысты ғаламдық деңгейдегі дін саласындағы негізгі үдерістер мен бағыттарды зерттеу мәселелерімен американдық дінтанушы ғалымдар Р. Инглехарт, П. Норрис, Р. Финке, Джонатан Фокс, ресейлік ғалымдар И. Г. Каргина, Ю.Ю. Синелина және т.б. өз зерттеулерін арнады.

Егенмендікке қол жеткізгеннен кейін мемлекеттің дін саласындағы саясаты түбегейлі өзгерді. Қазақстанда мемлекет және дін арасындағы қатынастарды реттеу және олардың белгілі бір үлгілерін, қазіргі таңдағы әлемдік, аймақтық және республика аумағындағы діни ахуалдың негізгі

үдерістері мен бағыттарын зерттеп жүрген дінтанушы ғалымдар көптеп саналады. Олар осы саясаттың дінтанулық астарын ашып, қазіргі еліміздегі діни ахуалды тереңінен зерттеп, оған әсер ететін әлеуметтік-мәдени процестерлі айқындап, еліміздегі діни білім беру жүйесін зерттеп, олардың ерекшеліктерін, көкейкесті мәселелерін көрсетіп, қоғамымыздағы қалыптасқан діни ахуалды ғылым тұрғысында зерттеп жүрген философ-дінтанушылар бар. Олардың қатарына Н. Байтенова, А.Г. Косиченко, Е. Бурова, Н. Сейтахметова, Б. Сатершинов, Ғ. Есім, Қ.Қ. Бегалинова, Қ. Затов, Б. Бейсенов, Қ. Борбасова, Ш. Рысбекова, А.И. Артемьев, А.Т. Құлсариева, Е.Байдаров, М.Ю. Онучко және т.б жатқызуға болады. Ал енді дінтанулық зерттеулердің негізін қалаған Қ.Ш. Шүлембаев, М.С. Орынбеков, Б.Қ. Құдайбергенов сияқты отандық зерттеушілерді атап кету керек.

Осы көрсетілген ғылыми зерттеулердің жан-жақтылығы ең алдымен, дінтанудың, сонымен қатар, діни саясаттың маңызды бөлігі болып табылатын мемлекеттік-конфессионалды қатынастардың әр кезеңде және әр қоғамда да өзекті екендігін жан-жақты дәлелдейді. Дегенмен де, зерттеп отырған мәселеміздің кейбір аспектілері жан-жақты қарастырғанды қажет етеді. Мысалы, қазіргі таңдағы әлемде кеңінен таралған либералды-демократиялық негіздерден бастау алған мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды реттеудің еуро-американдық үлгілерін қоғамның ішкі әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін ескермей, батыстық елдердің тәжірибесіне ғана негізделген құқықтық заңнамалардың қабылдануы белгілі қайшылықтар туындатып отырғаны көптеген посткеңестік елдердегі жайсыз жағдайларға алып келді. Сонымен қатар, кеңестік кезеңде мемлекеттің дін саласындағы мемлекеттік саясатын реттеудің демократиялық жолы мен тетіктері мен зайырлылық қағидаттарын анықтаудың қажеттілігінің болмағандығы есебінен, аталмыш салаларды реттеуде үлкен олқылықтар мен кемшіліктер, терең зерттелмеген мәселелер пайда болды. сондықтанда оларды терең зерттеу ізденісінің өзегін құрап, мақсаты мен бағыттарының анықталуын айқындады.

Зерттеудің нысаны: Тәуелсіздік жылдарындағы еліміздегі дін саласындағы мемлекеттік саясатқа дінтанулық талдау жүргізу.

Зерттеу пәні: Қазақстандағы дін саласындағы мемлекеттік саясатты дінтанулық талдау.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Ғылыми жұмыстың мақсаты – егемендік жылдарындағы еліміздегі дін саласындағы мемлекеттік саясатқа дінтанулық талдау. Осы мақсатқа сай төмендегі **міндеттер** қойылды:

– дін саласындағы дін тұтудың еркіндігі мен ар-ождан бостандығы түсінігін, қалыптасу ерекшеліктері мен мазмұнын ашу;

– діни сананы қалыптастыру барысындағы төзімділік қағидаттарын жүзеге асырудың әлемдік тәжірибесіне талдау жасау;

– мемлекеттік конфессионалды қарым-қатынастарды шешудің әлемдік тәжірибесіндегі саясат пен дін арасындағы қатынастың әлеуметтік-мәдени астарларын айқындау;

– мемлекет пен дін арасындағы саясаттың негізгі басымдықтары мен ішкі мазмұнына зерттеулер жүргізу;

– қазіргі заман талабына сай жаһандық және аймақтық дін саласындағы іс-қимылдарға жауап ретінде ҚР-дағы діни бірлестіктерді тіркеудің мәні мен маңызын көрсету;

– қоғамдағы дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісін насихаттаудың елдің саяси стратегиясындағы маңыздылығына көңіл аудару.

Қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдар:

1. Дін тұтудың еркіндігі мен ар-ождан туралы жалпы ұғымдар әр адамның ішкі әлеміндегі, әлеуметтік топтардың және тұтас қоғамның ұжымдық санасында өзінің және басқа адамдардың іс-әрекетіне қатысты уәждеменің, мінез-құлықтың және көріністің барлық аспектілерінде маңыздылығын сақтайды. Сонымен бірге, дінтану саласында нақты ұғымдар біртұтас мағынаға ие болады – ар-ождан бостандығы, дін еркіндігі, дін бостандығы, діни сенім бостандығы, олар синонимі жоқ, мазмұны әр түрлі, не бір-бірімен жабылады, не бір-бірімен сәйкес келеді. Дегенмен, олар айтарлықтай айырмашылықтарды ескерместен жиі қолданылады. Кез-келген жағдайда, осы тұжырымдамаларды еске түсіре отырып, осы немесе басқа байланысты зерттей отырып, автор нақты нені білдіргенін бағалау қажет, олардың ішкі мазмұнына ой жүгіртуіміз керек.

2. Діни сананы қалыптастыру барысындағы төзімділік, ар-ождан мәселесінің әлемдік тәжірибедегі қазіргі көріністері оның ішкі заңдылықтары күрделі екенін көрсетеді. Ал философтар мен саясаткерлердің тұжырымдарында гетерогенділік пен қанықтылық деңгейімен сипатталатын конфессиялық кеңістіктің жағдайы әсер еткені анық. Көпконфессионалды және көпұлтты қоғамда тұрақтылықты сақтау үшін айрықша саяси стратегия – бір мезетте идеология мен тәжірибелік мультикультурализм саясаты қолданылады. Бұл саясат Австралияда, Канадада, АҚШ-та, еуропалық елдер қатарында табысты жүзеге асырылған. Жинақталған тәжірибені Қазақстан Республикасында мультикультурализмнің дербес үлгісінің қалыптасуы үшін сыни түрде талдау және пайдалану қажет.

3. Поликонфессиялық мемлекетте мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынастар, діни дәстүрлер кез-келген мемлекеттің тарихы мен ішкі қоғамдық-саяси тұрақтылығына үлкен ықпалын тигізеді. Қазіргі таңда әлемде мемлекет-шіркеу қатынастарының түрлі үлгілері мен концепциялары қалыптасты және олардың әрқайсысының өзінің жүріп өткен өзіндік қоғамдық-тарихи жолдары бар. Әлемдегі ең ежелгі діндер индуизм мен буддизм діндері мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастар, өзге монотеистік діндер мен мемлекет арасындағы қатынастардан түбегейлі ерекшеленеді. Монотейстік иудаизм, христиан, ислам діндерінің де мемлекет пен қарым-қатынас түзуінің өзіндік діни дәстүрлерге байланысты ерекшеліктері бар. Тіпті, бір ғана христиан діні арасындағы үш негізгі конфессиялық бағыттар арасында және олардың геомәдени таралу ареалына байланысты бір-біріне мүлде ұқсамайтын үлгілер қалыптасты. Жалпы, мемлекет және дінаралық қатынастарды зерттеу саласында негізінен, «мемлекет-шіркеу қатынастары» деген термин жиі қолданылады.

4. Қазіргі әлем елдеріндегі, оның ішінде Қазақстандағы қоғамдық-саяси ахуал түйінді мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. XX ғасырдың аяғы

– XXI ғасырдың басында посткеңестік кеңістіктегі, атап айтқанда Қазақстанда, жаңа діни ренессанс сияқты көрінетін діни сананың, әсіресе исламның күшті дамуымен сипатталады. Осыған байланысты, соңғы кездері дін мен саясаттағы өмірдің бір-бірінен алшақ көрінетін салалары мен олардың нақты әлемдегі өзара байланысы айтарлықтай артты. Осы проблемалардың айналасында көптеген пайымдаулар бар. Олардың кейбіреулері саясат пен дінге қарсы, дін жоғары бағаланады және осы ұстанымнан олар саясаттың қоғамдық өмірдегі орны мен рөлін төмендетеді. Адамзат қоғамы дамуының ежелгі кезеңдерінен бастап олардың өзара тығыз байланысы мен өзара әрекетін ескере отырып, біз осы пайымдаулармен келісе алмаймыз. Дін мен саясат өз табиғаты бойынша әлеуметтік және тарихи құбылыстар. Олар рухани әлемнің табиғаты бойынша өмір сүреді. Дін мен саясаттың пайда болуында объективті әлемнің субъективті көрінісі маңызды рөл атқарды, яғни, адамның іс-әрекет формаларында, оның санасы мен сыртқы әлемнің еркінде көрініс табатын руханилық процесс. Дін де, саясат та адами орта мен әлеуметтік шындықтың рухани және практикалық дамуы болып табылады.

5. Заманауи Қазақстандағы мемлекеттік конфессионалдық қарым-қатынастар саласының аз зерттелу деңгейі және мемлекеттің ҚР діндерінің қызмет ету мәселелеріне көңілді көп бөлгеніне қарамастан, мемлекеттік конфессионалдық қарым-қатынастар саласында көптеген проблемалар сақталынып қала бергені анық. Республика халқының Қазақстанның дәстүрлі және дәстүрлі емес конфессияларының догматикалық негіздері жайлы нашар мәліметі болуына байланысты, ҚР «Діни қызмет пен діни бірлестіктер туралы» заңның халықаралық құқық нормаларымен кейбір деңгейде үйлеспейтін тұстары бар екені анық. Қазір мемлекеттік конфессионалды қарым-қатынастарды сарапшылдық аналитикалық тұрғыдан қоса жүруін тереңдету қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты қауіп тудыратын діни және дін атын жамылған ілімдер мен тәжірибелерді зерттеп, сарапшылар қоғамдастығы мен діни бірлестіктердің өкілдерін қатыстырумен азаматтық қоғамның институттарымен ашық талқылау өткізу керек.

6. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің бірінші, екінші, үшінші құрылтайының Қазақстанда, оның ішінде Елордада өткізілуі дүниежүзі алдында мерейімізді тағы үстем етті. Соңғы екі форумның «Бейбітшілік пен келісім Сарайында» өтуі, онда әлем дін өкілдерінің бас қосып, адамзат мәселесін талқылауы мемлекетіміздің дін саласындағы сарабдал саясатының арқасында ғана мүмкін болды. Бұл орайда президентіміздің дін халықтарды жақындастыратын ұлы күш екендігіне көз жеткізе алғандығы деп білуіміз керек. Тұтастай алғанда, біздің қоғамның осы үлгісі мен тәжірибесі діндераралық жанжалдарға қазіргі кезде жол бермеуге болатынын көрсетеді.

Күтіліп отырған нәтижелер. Жүргізілген зерттеулер барысында келесідегідей нәтижелер алынатын болады:

– дін саласындағы дін тұтудың еркіндігі мен ар-ождан бостандығы түсінігі, қалыптасу ерекшеліктері мен мазмұны ашылатын болады;

– діни сананы қалыптастыру барысындағы төзімділік қағидаттарын жүзеге асырудың әлемдік тәжірибесіне талдау жасалады;

– мемлекеттік конфессионалды қарым-қатынастарды шешудің әлемдік тәжірибесіндегі саясат пен дін арасындағы қатынастың әлеуметтік-мәдени астарлары айқындалады;

– мемлекет пен дін арасындағы саясаттың негізгі басымдықтары мен ішкі мазмұнына зерттеулер жүргізіледі;

– қазіргі заман талабына сай жаһандық және аймақтық дін саласындағы іс-қимылдарға жауап ретінде ҚР-дағы діни бірлестіктерді тіркеудің мәні мен маңызы көрсетіледі;

– қоғамдағы дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісін насихаттаудың елдің саяси стратегиясындағы маңыздылығы айқындалады.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

– дін саласындағы дін тұтудың еркіндігі мен ар-ождан бостандығы түсінігі айқындалып, оның қалыптасуының ерекшеліктері мен мазмұны ашылды;

– діни сананы қалыптастыру барысындағы төзімділік қағидаттарын жүзеге асырудың әлемдік тәжірибесіне талдау жасалды;

– мемлекеттік конфессионалды қарым-қатынастарды шешудің әлемдік тәжірибесіндегі саясат пен дін арасындағы қатынастың әлеуметтік-мәдени астарлары айқындалды;

– мемлекет пен дін арасындағы саясаттың негізгі басымдықтары мен ішкі мазмұнына зерттеулер жүргізілді;

– қазіргі заман талабына сай жаһандық және аймақтық дін саласындағы іс-қимылдарға жауап ретінде ҚР-дағы діни бірлестіктерді тіркеудің мәні мен маңызы көрсетілді;

– қоғамдағы дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісін насихаттаудың елдің саяси стратегиясындағы маңыздылығы анықталды.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік мәні. Диссертацияның теориялық және тәжірибелік маңыздылығы оның материалдары Қазақстан Республикасының дін саласындағы саясатының дін тұтудың еркіндігі мен ар-ождан бостандығын қамтамасыз ету бағытында заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуде қолданылуы мүмкін, оның дінтанулық астарларын ашу бағытында да маңызы зор. Автор келтірген материалдар мен қорытындылар ар-ождан бостандығы және мемлекет-дін қатынастар мәселелері бойынша жалпылама зерттеулерді дайындау кезінде, мемлекеттік және әкімшілік қызметшілердің, сондай-ақ сот және прокуратура қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарында қолданылуы мүмкін, дінтану, әлеуметтік философия, әлеуметтану және саясаттану бойынша оқу құралдарын жазу және дәрістер курстарын дайындау үшін пайдалануға болады.

Ғылыми зерттеудің методологиясы. Зерттеу әдістемесі оның мақсаты мен міндеттерімен, зерттелетін материалдың ерекшеліктерімен анықталды. Зерттеу пәнаралық тәсіл негізінде орындалды, мемлекет пен конфессияаралық қатынастарды сараптай отырып, ар-ождан бостандығы қағидатын қалыптастыруды, оны мемлекетішілік және халықаралық құқықта бекітуді және құқықтың дәстүр мен стереотиптермен соқтығысуын кешенді талдауды қамтиды. Жалпы әдіснамалық база ретінде ар-ождан бостандығы мәселелерін

және әлеуметтік-философиялық, мәдениеттанушылық және дінтану әдістерін қолдана отырып, оны іске асыру тетіктерін зерттейтін отандық және шетелдік авторлардың еңбектері пайдаланылды.

Сонымен қатар, диссертацияның теориялық базасын дінтанулық теория мен философиясы бойынша дәстүрлі әдіснамалық негіздер құрайды, атап айтқанда, ислам дәстүрі мәселесін тарихи-философиялық және теориялық-этикалық талдау әдіс-тәсілдері, сондай-ақ, тарихилық пен логикалықтың бірлігі, салыстырмалы сараптау, құрылымдық-функционалдық, герменевтикалық, аксиологиялық, концептілік талдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу әдістері. Дінтанудағы әлеуметтік тәсіл классиктерінің жұмыстарында, сондай-ақ теориялық дінтану саласындағы қазіргі зерттеулерде және бостандықты зерттеу мәселелерінде ұсынылған идеялар әдіснамалық негіз болды. Жұмыста тарих және ғылыми объективтіліктің жалпы принциптеріне сүйенетін деректану, контекстуалды талдау, интертекстуалды кеңістіктің проблемалық өрісін анықтайтын талдау және синтез тұрғысындағы герменевтика, салыстырмалы зерттеу үшін компаративистика және структурализм әдістері, сонымен бірге дінтанулық феноменологиялық әдістері, сыни әдіс, философиялық және мәдени талдау, кроссмәдени-тарихи компаративистика және құрылымдық және функционалдық әдістері пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертациялық жұмыс ҚР БҒМ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Философия және саясаттану факультетінің Дінтану және мәдениеттану кафедрасында дайындалып, кафедраның методологиялық семинарларында талқылаулардан өтті.

Диссертациялық зерттеудің мазмұны мен негізгі нәтижелері 13 ғылыми мақалада көрініс тапты, соның ішінде ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған саяси, философиялық және мәдениеттану бойынша диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялауға арналған журналдарда – 5 ғылыми мақала; халықаралық ғылыми конференциялар материалдарының арнайы жинақтарында – 7 ғылыми мақала (оның ішінде 1 мақала шетелдік баспада); нөлдік емес импакт факторы бар халықаралық ғылыми журналдар базасына тіркелген шетелдік журналда жарияланған ғылыми мақала – 1 басылып шықты.

Диссертацияның құрылымы. Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспе бөлімнен, екі негізгі тараудан, алты тараудан, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жұмыстың жалпы көлемі – 140 бет.